Rys historyczny pierwszych prac mierniczych i opracowań kartograficznych mających wpływ na rozwój terytorialny Łodzi w latach 1812-1917, cz. II

BRZYDOTA I ZANIEDBANIA U PROGU XX WIEKU

W drugiej połowie XIX wieku zaborcze władze carskie nie dbają już tak skutecznie i w sposób przemyślany o rozwój Łodzi, jak to miało miejsce wcześniej. Nastaje czas dynamicznego, ale zarazem chaotycznego i żywiołowego rozwoju miasta oraz najbliższych okolic.

CEZARY WŁ. REMBOWSKI

W miarę napływu chłopskiej biedoty w pogoni za zarobkiem przedmieścia Łodzi rozwijały się spontanicznie, bez jakichkolwiek koncepcji architektonicznych. W tryby prac parcelacyjnych trafiały grunty prywatne i powstawały całe kwartały biedadomów i slumsów z siecią wąskich i niebrukowanych uliczek. Szczególnie po roku 1864 carskiej biurokracji nie zależało z różnych względów na realizacji potrzeb terytorialnych miasta. To oczywiste zaniedbanie spowodowało, że wyrosły typowe dzielnice nędzy, bezplanowe i bez uregulowań prawnych. Obszary zaniedbania (przedmieścia i okoliczne wsie) powstawały na terenach przyległych do Bałut, Widzewa, a później Chojen.

Tym niekorzystnym zjawiskom terytorialnym towarzyszą jednak różne plany i opracowania kartograficzne:

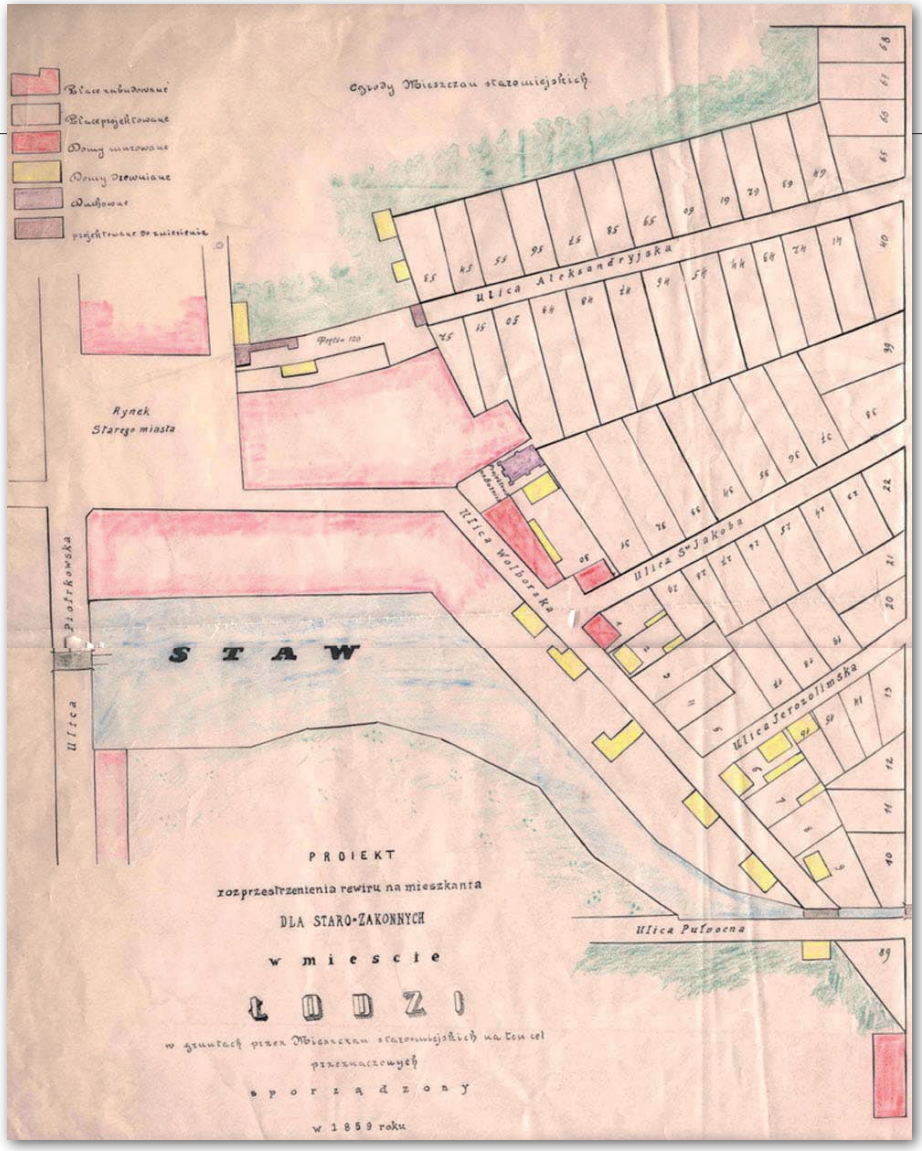
- datowany na rok 1876 *Płan goroda Łodzi i prinadlieżaszczich k niemu ziemiel*, w skali 1:20 000, na planszy 58 x 58 cm (AP Łódź);
- datowany na rok 1877 *Plan der Grundbesitzungen samt Fabricken ... des Herrn Karl Scheibler mit der Umgebung der Stadt Lodz*, autor R. Miciński, w skali 1:5000, na planszy 144 x 128 cm (AP Łódź);
- datowany na rok 1881 *Plan miasta Łodzi i gruntów do niego należących* w skali 1:10 000, na planszy 80 x 65 cm (AP Łódź);
- datowany na rok 1883 *Plan miasta Łodzi w guberni piotrkowskiej położonego*, autor J. Petersilge, w skali 1:20 000, na planszy 42 x 34 cm (AGAD Warszawa).

Dodatkowo o Łodzi i okolicach traktuje *Mappa Królestwa Polskiego z oznaczeniem odległości na drogach żelaznych, bitych i zwyczajnych* z 1881 r., ułożona i litografowana przez Marcellego Gotza, ze skalą liniową w calach angielskich, na planszy 55 x 68 cm, druk K. Schoenert w Lipsku.

Przedmieścia Łodzi rozrastały się tak dynamicznie, że wkrótce liczyły więcej ludności niż samo miasto. Były one wprawdzie organiczną częścią miasta, lecz nie administracyjną. Ponadto wybudowana kolej obwodowa zaczęła stanowić ciasny gorset odcinający przedmieścia od metropolii. Jednak w momencie wkraczania Łodzi na drogę wielkiej kariery przemysłowej to mieszkańcy tych właśnie przedmieść oraz okolicznych wsi i osad decydowali o sukcesie.

Z tego okresu wywodzą się początki wielkich fortun bawełniano-lnianych, charakterystycznych dla oblicza Łodzi przez wiele następnych lat. Zarówno „królestwo Scheiblera", jak i „imperium Poznańskiego" wyróżniały się oprócz nowoczesności produkcji, także doskonałą organizacją przestrzeni. Wielofunkcyjny kompleks fabryczno-rezydencjonalno-mieszkalny Karola Scheiblera, z pierwszą prywatną linią kolejową w mieście, jest przez badaczy tej epoki porównywany do podobnych zespołów urbanistycznych powstałych w podlondyńskim Bedford Park (około 1850 r.) i niemieckim Essen (około 1875 r.). Na przełomie wieków łączna powierzchnia „królestwa" była szacowana na ponad 500 ha, co stanowiło znaczną część ówczesnego terytorium miasta.

Kolej stanowiła też przysłowiowe okno na świat dla Łodzi. Pierwszy wniosek w sprawie budowy linii kolejowej pojawił się już 27 marca 1858 roku. W latach 1862-66 wybudowano łącznicę do Koluszek leżących na trasie warszawsko-wiedeńskiej

Projekt rozprzestrzenienia rewiru na mieszkania dla starozakonnych w mieście Łodzi, 1859 r.

linii kolejowej. A w latach 1865-66 zaczęto budowę łódzkiej kolei fabrycznej. Z powstawaniem związanej z Łodzią kolei żelaznej zapoznajemy się dzięki pomiarom carskiej służby topograficznej wykonywanym pod kątem wydania drukiem mapy topograficznej (bez danych wysokościowych). *Arkusze mapy topograficznej* datowane na lata 1870-87 to opracowania w języku rosyjskim dla guberni Kaliskiej – Piotrkowskiej – Warszawskiej w skali 1:42 000, na planszach 64 x 48 cm, z sygnaturami Rząd XIX i XVIII, Pas C i E, z odniesieniem danych geograficznych do Paryża i Pułkowa (zbiory własne autora). Inne mapy z tego okresu to:

- datowany na rok 1895 *Płan goroda Łodzi* (...), autorzy F. Chodakowski, K. Klause, R. Luter, w skali 1:8400, na planszy 81 x 73 cm (AP Łódź);
- datowany na rok 1897 *Situacionnyj płan czasti ziemiel sielienija Dombrowa* (...), autor N. Trąbczyński, w skali 1:5000, na planszy 90 x 56 cm (AP Łódź);
- datowany na rok około 1900 *Płan goroda Łodzi*, autorzy B. Strucel, Z. Kułakowski, R. Luther, w skali 1:8400, na planszy 81,5 x 68 cm (AGAD Warszawa).

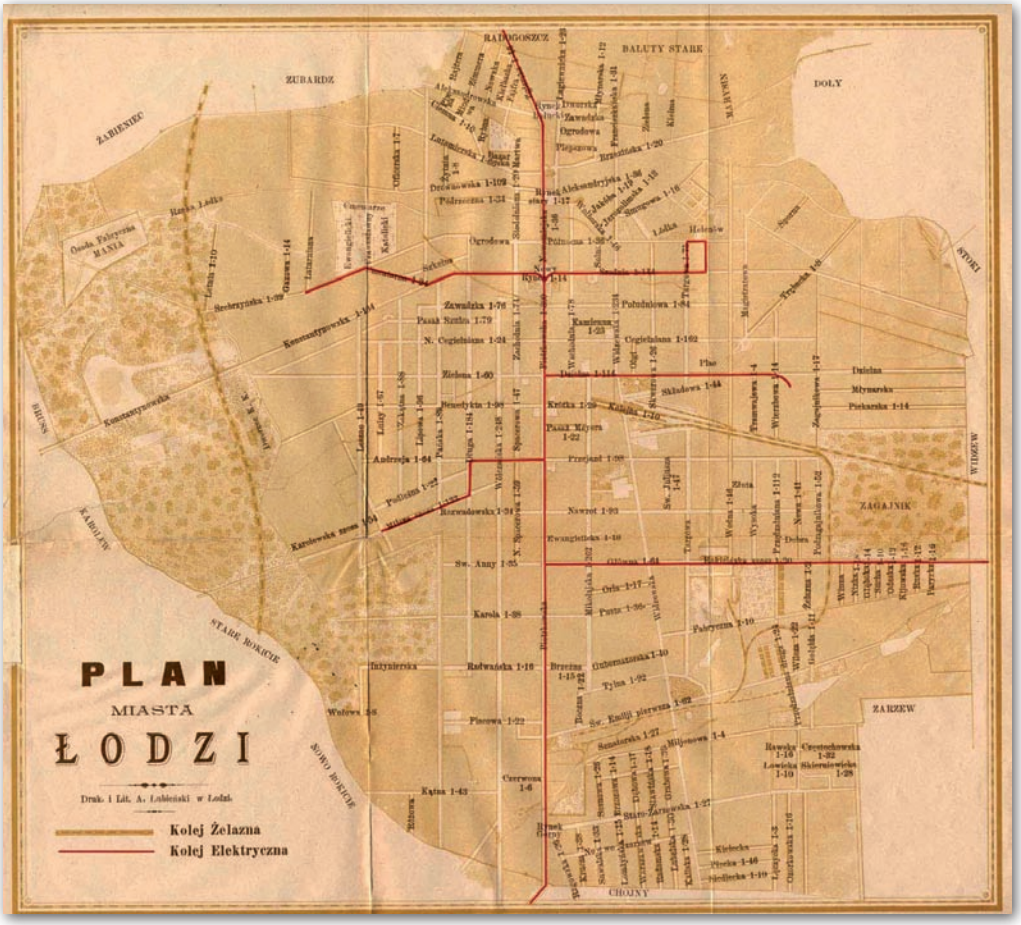
Pod koniec XIX wieku bardzo ważne były opracowania geodezyjno-kartograficzne z lat 1894-96 i następnych. *Płan goroda Łodzi piotrkowskiej guberni* został sporządzony pod kierunkiem mierniczego Władysława Starzyńskiego na podstawie bezpośredniego pomiaru sytuacyjnego i wykreślony na kartonie. Ta szczegółowa mapa sytuacyjna, powstała w skali 1:1680, składa się z 54 plansz (sekcji) o wymiarach 52 x 52 cm, w lokalnym układzie współrzędnych (AP Łódź).

Dzięki mapie Starzyńskiego władze mogły projektować różnorakie przedsięwzięcia planistyczno-urbanistyczne oraz inżynierskie. Zaczęto zastanawiać się nad dalszą inkorporacją koniecznych obszarów oraz planować usuwanie zacofania cywilizacyjnego (budowa sieci kanalizacyjnej, wybrukowanie i oświetlenie ulic).

Dopiero po 66 latach niedostrzegania rozwojowych problemów miasta władze Rosji carskiej zadecydowały o przeprowadzeniu inkorporacji nowych terenów. Stosownym rozporządzeniem z 18 października 1906 r. przyłączono do Łodzi w całości lub w części następujące wsie o łącznej powierzchni 1072 ha: Żubardź,

REKLAMA

Plan miasta Łodzi z 1903 roku, druk i litografia A. Łubieński w Łodzi

Brus, Dąbrówkę, Dąbrówkę Małą, Chojny Kolonię, Doły, Rokicie Stare, Karolew oraz osadę Rokicie Nowe. W rezultacie powierzchnia miasta zwiększyła się do 3811 ha, ale nie zaspokajało to nawet bieżących budowlanych potrzeb miasta, nie mówiąc o perspektywach rozwojowych. O rozszerzeniu terytorium miasta zadecydowały różne grupy lobbystyczne, a także interesy osobistości z grona wielkich właścicieli Łodzi przemysłowej. Z tego powodu aż do końca rządów Rosji carskiej Bałuty z prawie 100-tysięczną ludnością były największą wsią nie tylko w Królestwie Polskim, ale i w historii osadnictwa światowego.

Dopiero w roku 1915 niemieckie władze okupacyjne dokonały spóźnionej o wiele lat, największej inkorporacji w przywoływanych dziejach miasta. Włączono sąsiadujące z miastem w większości silnie zabudowane obszary wiejskie o ogólnej powierzchni 2064 ha: Bałuty, Chojny Nowe, Antoniew Stokowski, Dąbrowa, Radogoszcz, Rokicie Stare, Rokicie Wójtostwo, Rokicie Nowe, Widzew, Zarzew i Żabieniec. Od strony architektonicznej były to tereny o prymitywnej zabudowie, bez budowli użyteczności publicznej i podstawowych urządzeń komunalnych.

Po zakończeniu prac związanych z planami inkorporacyjnymi, w roku 1917 ukazują się opracowania kartograficzne mierniczego Wł. Starzyńskiego i K. Jasińskiego *Plan miasta Łodzi* w skali 1:4000, na 6 planszach (sekcjach) o wymiarach 94 x 68 cm (AP Łódź). Inne opracowania kartograficzne z tego okresu to:

- 1907 r. – *Plan ziemiel prisojedinionnych k gorodu Łodzi...*, autor H. Szymański, w skali 1:8400, na 2 planszach (sekcjach) 98 x 62 cm (AP Łódź);
- 1909 r. – *Plan Łodź wodosnabżenie*, autor W. Lindley, w skali 1:12 600, na planszy 62,5 x 33 cm (AP Łódź);
- 1910 r. – *Plan goroda Łodzi*, autor R. Rezygier, w skali 1:16 800, na planszy 59 x 60 cm (AP Poznań);
- 1912 r. – *Plan folwarku Marysin i część folwarku Juljanów*, autor A. Królikowski, w skali 1:5000, na planszy 92 x 53 cm (AP Łódź);
- 1913 r. – *Plan sytuacyjny i warstwicowy majątku Łagiewniki pod Łodzią*, autor W. Ludewig, w skali 1:2000, na planszy 177 x 130 cm (AP Łódź);
- około 1914 r. – *Plan – Łódź część północno-wschodnia* w skali 1:5000, na planszy 61 x 57 cm (AP Łódź);
- 1914 r. – *Plan Łodzi – rozbudowa sieci linii tramwajowych z rozmieszczeniem przystanków*, w skali 1:12 000, na planszy 40,5 x 50 cm (AP Łódź);
- 1915 r. – *Plan Łodzi i okolic*, w skali 1:5000, na dwóch planszach (sekcjach) 51 x 103 cm (AP Łódź);
- 1915 r. – *Plan von Lodz mit Berucksichtigung der einverleibten Vororte*, w skali 1:10 400, na planszy 47 x 40 cm (AP Poznań);
- 1917 r. – *Plan der Stadt Lodz*, w skali 1:10 000, na planszy 108 x 94 cm (AP Łódź).

Zaniedbania z drugiej połowy XIX wieku stanowiły dla miasta wielki ciężar i problem w przyszłej regulacji i przebudowie pod kątem przywrócenia ładu urbanistycznego. W wyniku przyłączeń z 1915 r. obszar miasta powiększył się do 5875 ha, lecz przeszło półwiekowa zapaść inkorporacyjna spowodowała, że Łódź – licząca tysiące fabryk i setki tysięcy mieszkańców – w XX wiek wchodziła jako unikat brzydoty i zaniedbania.

CEZARY WŁ. REMBOWSKI
inspektor WGKiI Urzędu Miasta Łodzi,
radny Łodzi 1990-98,
laureat Nagrody Państwowej za wydanie albumowe i cyfrowe *Atlasu miasta Łodzi*

Literatura
- ŁÓDŹ – Dzieje miasta, tom I, praca zbiorowa, PWN. 1980;
- Centralny Katalog Zbiorów Kartograficznych w Polsce, T. Paćko, W. Trzebiński, PAN zeszyt 5 – mapy topograficzne ziem polskich 1576-1870;
- ŁÓDŹ – Studium monograficzne, A. Ginsbert, Wydawnictwo łódzkie, 1963;
- Opis miasta Łodzi, Oskar Flatt, Warszawa 1853, (reprint 1980 WAiF);
- Mapa Historii Nazewnictwa Zespołów Osiedlowych Łodzi od 1820 roku, wykonano w Instytucie Inżynierii Komunalnej Politechniki Łódzkiej, 1976;
- Księga Pamiątkowa 10-lecia Samorządu Miasta Łodzi 1919-1929, praca zbiorowa, Wydawnictwo Magistratu m. Łodzi, 1930;
- Łódź i region Polski Środkowej, M. Koter, St. Liszewski, A. Suliborski, ŁTN 2000;
- Park Źródliska I, z serii przewodników po parkach i ogrodach Łodzi pod red. Romualda Olaczka, Łódź 2006;
- Katalog – Plany miast w polskich archiwach państwowych, M. Stelmach, M. Lewandowska pod kier. A. Tomczak, Warszawa 1996.